



Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi “Fırat University
Journal of Social Science” Cilt: 10 Sayı :1, Sayfa: 93-117,
ELAZIĞ-2000

KEÇECİZADE İZZET MOLLA (Hayatı-Sanatı-Edebî Kişiliği)

Doç.Dr. Ramazan KORKMAZ*

ÖZET

Keçecizade İzzet Molla 1785'te İstanbul'da dünyaya geldi. Türk kültür hayatının henüz kesin çizgilerle Batı'ya yönelmediği bir dönemde, Türk edebiyatının dahili tekamülü sayılabilecek yeni hamleler yaptı. Bunların en önemlileri olarak; dilde sadeleşme cereyanının idiasız, isimsiz öncülerinden biri olması ve mesnevi geleneğindeki "tecrid" esaslı anlatımdan mimesise esasına bağlı bir anlatım tekniğine yönelmesi sayılabilir..

Hassas, fevri mizacı, nüktedan bir kişiliği olan İzzet Molla, en zor anlarında bile hayatın komiğini yakalamasını bilir.

İzzet Molla'nın şair kişiliği yanında, uzak görüşlü, sağduyulu ve zamanındaki dünya dengelerini çok iyi bilen bir devlet adamlığı yönü de vardır. 1876 Türk-Rus savaşından önce kaleme aldığı ve onun Sivas'a sürgün edilmesine sebep olan -savaş karşıtı olduğunu içeren-Layihası, onun ne kadar öngörüşlü bir devlet adamı olduğunu göstermektedir.

1829'da Sivas'ta sürgünde iken ölen İzzet Molla'nın yenilik unsurları taşıması bakımından özellikle Mihnet-Keşan adlı eseri dikkate değerdir.

SUMMARY

KEÇECİZADE İZZET MOLLA (His Life And Works)

Keçecizade İzzet Molla was born in İstanbul, in 1785.

In the area when Turkish culture hasn't totally turned to the West, he had developed internal evolution in Turkish literature.

At the top of his attempts, he was an unknown leader of simplification trend in Turkish language and he turned from abstract description to mimesise description technic in Mesnevi tradition.

As İzzet Molla was sensitive, witty, impulsive temperature, he had a quality to get comedy of life in the most difficult moments.

In addition to his being poet he was a farsighted statesman. His work Layiha, which before Turkish-Russian war in 1876, caused his exile to Sivas and it shows how a farsighted statesman he was.

* Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2000 10 (1)

İzzet Molla died in 1829 when he in exile in Sivas and his work Mihnet Keşan is very important that it includes innovation qualities.

KEY WORDS : Keçecizade İzzet Molla, Mihnet Keşan, abstract, nimessise, mesnevi

I- HAYATI

1- Doğumu, Nesebi ve Tahsili

İzzet Molla, bazı tarihçilerin "Osmanlı İmparatorluğu'nun Büyük Petrosu"¹ diye tanımladıkları II. Mahmut'la aynı yıl, 1785'te, İstanbul'da dünyaya gelir.

Aslen Konyalı bir aileye mensuptur². Babasının dedesi, keçecilik sanatıyla da iştiğal etmiş olan Toprak Sokak Camiî İmamı Süleyman Efendi'dir.³

Dedesi Mustafa Efendi (h.1100?-1181/1688?-1767)11 yaşlarında iken ilim tahsil etmek amacıyla -babası Süleyman Efendi'den habersizce- İstanbul'a gelir ve Pîrizâde Mehmet Salih Efendi'ye intisab ederek kendini yetiştirir. Bir ara Kudüs ve Bursa kadılıklarında da bulunan Mustafa Efendi, 40 yaşlarında Davut Paşa İmamı'nın kızıyla evlenir ve h.1150/1737 tarihinde, İzzet Molla'nın babası Salih Efendi dünyaya gelir.⁴

Küçük yaştan itibaren ilim tahsil etmeye başlayan ve 19 yaşında Dürriyâde Mustafa Efendi'nin rûsuyla "müderriş" olarak ilmiye mesleğine intisâb eden Salih Efendi⁵, devrin ileri gelen erkânıyla yakın dostluklar kurar. Böylece kendisine daha sonra mihnetine sebep olacak ikbal kapıları da açılmaya başlar. Müderrişlikten fetvahaneye oradan da kethudalık ve ordu kadılığına geçmiştir. Ordu kadılığı esnasında, daha sonra bir aile mirası olarak İzzet Molla'ya da geçecek olan fikirlerini serbestçe söyleme ihtiyatsızlığı yüzünden Konya'ya⁶, cezası affedildikten sonra 1200/1785'te Selanik kadılığına atanmış

¹- Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, (Çev.Prof.Dr.M.Kıratlı), Ankara 1984, s.77; Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, c.V, Ankara 1970, s.164

²- Keçecizade Reşad-Fuad, "Keçecizade İzzet Molla". Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası, 1332 Kânûn-ı Evvel, nr. 41, s.283

³- Fevziye Abdullah (Tansel), "İzzet Molla", İslam Ansiklopedisi, c. 5/II, s.1264; Harun Tolasa, "İzzet Molla", Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, c.5, s.46

⁴- İzzet Molla, Devhatü'l-Mehâmid fi-Tercemeti'l-Vâlid, Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası, nr. 37, 1 Nisan 1332, s.6

İbnülemin Mahmut Kemal İnal, Son Asır Türk Şairleri, cüz IV. İstanbul 1937, s.735

⁵- İzzet Molla, Devhatü'l-Mehâmid fi-Tercemeti'l-Vâlid, s.6

⁶- Ali Canib, Keçecizade İzzet Molla ve 1243 Seferinin Temadisine Muhalefetle Kaleme Aldığı Cesurâne vi Vatanperverâne Bir Layiha", Hayat Mecmuası, c.I, Kanûn-ı Sani 1927, s.8-20

oradan tekrar saray etrafında dönen dedikodular yüzünden Gelibolu'ya sürülmüştür.

Hayatı pek çok mücadelelerle geçen -hatta kazaskerliğe (1214) kadar yükselen- Salih Efendi, vefat ettiği zaman İzzet Molla 14 yaşındadır. Miras olarak kardeşlerine ve kendisine Avret Pazarı'ndaki harap bir konak ve kırık dökük birkaç parça eşyadan başka bir şey kalmamıştır.

Babasının ölümüyle İzzet Molla'nın, eniştelерinden Meş'alecizâde Es'ad Bey ve Kazasker Moralızâde Hamid Efendi'nin himayelerinde tahsiline devam ettiğini öğreniyoruz. Mihnet-Keşân'daki;

"Diğer bir efendim ki Hâmid'dir ol

Ne zât-ı kesir'ül-mehâmiddir ol

(..)

Sabiydim olup hâherim hem-seri

Büyüdüm elinde küçükten beri

Olaldan ana cariye hâherim

O zât-ı mükerrerle fahr eylerim" (s.49-50)

beyitleriyle, İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın Hersekli Arif Hikmet'ten naklen anlattığı; "Molla, babasının vefatında, eniştesi müderrisîn şâir Meş'alecizâde Es'ad Bey'le yaşadı. Bu sebeple tabiat-ı şâirânesi inbisat etti"⁷ sözlerinden de anlaşıldığı gibi İzzet Molla, babasının ölümüyle çok sıkıntılar çekmiş ancak eniştelерinin yardımıyla tahsilini tamamlayarak müderrislik rûsunu almıştır.

2- İntihar Teşebbüsü ve Hâlet Efendi'ye İntisabı

Ahmet Hamdi Tanpınar, oldukça yerinde bir tesbitle; Molla'nın hayatının devrinin romanı olduğunu ve onun bu romana -mesut şekilde son bulması sebebiyle- iyi düzenlenmiş bir operet entrikasını andıran bir intihar teşebbüsü ile başladığını söyler.⁸

Gerçekten yaradılış itibariyle biraz fevrî bir karektere sahip olan İzzet Molla'nın, çevresi ve gelişen olayların da etkisiyle, bütün neş'eli ve hayat dolu mizacına rağmen, zaman zaman büyük bunalımlar yaşadığı ve bunlardan

⁷- İbnülemin Mahmut Kemal İnal, a.g.e., s.735-736

⁸- Ahmet Hamdi Tanpınar, 19.Asır Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul 1982, s.88

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2000 10 (1)

kurtulmak için çaresiz arayışlara yöneldiğini görürüz. Özellikle küçük denecek bir yaşta babasının ölümü sebebiyle içine girdiği geçim sıkıntısı; onu, intihar psikozuna sokacak kadar bedbin ve ümitsiz kılar.

Bu intihar girişimi, Son Asır Türk Şairleri'nde şöyle nakledilmektedir; "Molla, babasının vefatında eniştesi müderrisinden şair Meşalecizâde Es'ad Bey'le yaşadı. Bu sebeple Tabiat-ı şairanesi inbisât etti. Aş u nûşa da mübtelâ oldu. Babası gibi hasis değil pek cömert olduğundan eline ne geçti ise, bitirdi. Hüsemâsı, sefahatini ileri sürerek tarîk-i ilmden ismini hakk ettirdiler. Molla, büsbütün sefil ve meyus oldu. Hayatına nihayet vermeyi kararlaştırdı. Bir binlik şişe rakı alarak Göksu'da intihar etmek üzere bir kayığa bindi. Vani Köyü'nden geçerken, oradaki yalısında penceresinin önünde oturan Bükreş beylerinden biri, okumakta olduğu Vassaf Tarihi'nin bazı cümlelerini anlamadığından, ulemâdan bir zâtın oradan geçişini fırsat bilerek yanına gelmesini rica etti. Molla, Göksu'ya gideceğini söyleyerek itiraz ettiyse de Bey ısrar eylediğinden yalya girmeğe mecbur oldu.

Bey, soracağını sorup cevabını aldı. Molla'dan pek ziyâde hazzetti. Molla ikide bir "Artık müsâde ediniz, Göksu'dan sonra gideceğim yol pek uzundur. Geç kaldım." dediğinden Bey, birkaç saat sonra kayığı hazırlatarak Molla'yı Göksu'ya gönderdi. Sahile yanaşınca hoşmanzar delikanlı hadimler, koltuğuna girip kayıktan çıkardılar. Gayet mükellef bir işret sofrasına götürdüler. Biraz sonra Bey de geldi. Sazlar çalınıp şarkılar okundu. Nefis yemekler yendi. Molla, rü'ya gördüğüne kani oldu. "⁹

Ayrıca Molla'nın ahfadından Reşad Fuad Bey, Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası'nın 41. sayısında; Molla'nın "pek ziyâde zarûrete duçar olması"ndan intihara karar verdiğini ve "telef-i nefse vesile-i cüret olacak bir binlik rakı" alarak sabah erkenden Bahçekapı'dan bir kayığa bindiğini, Göksu'ya gitmek üzere Kuruçeşme sahilinden geçerken yalı penceresinin önünde Sâib Divanı'nı mütalâa eden Hançerli Bey tarafından yalya davet edildiğini ve bu davetin getirdiği yakınlaşmanın intihara mani olduğu gibi, Hâlet Efendi'ye intisâbına da delâlet" ettiğini belirtir. ¹⁰

Mutlu sonla biten bu intihar girişiminden sonra Bey, İzzet Molla'yı, kendisinden bir hediye isteyen meşhur Hâlet Efendi ile tanıştırır. Hâlet Efendi, önce "sefahatinden dolayı tarîkden tard edilmiş bir âdem"e sahip çıkmaktan pek hoşlanmazsa da, sonradan konuştuğunda onun kıymetini daha iyi anlar ve Molla'ya

⁹- İbnülemin Mahmut Kemal İnal, a.g.e., s.735-736

¹⁰- Keçecizade Reşad-Fuad, "Keçecizade İzzet Molla". Tarih-i Osmânî Encümeni Mecmuası, nr.41, 1332 Kânûn-ı Evvel, s.287

bir ev verip geçimini sağlar. Bu vesile ile İzzet Molla, Sultan Mahmud'un huzuruna girme ve hatta birlikte işret etme¹¹ imkanı bulur.¹²

Görüldüğü gibi İzzet Molla, devrinin romanı sayılabilecek hayatını garip tesadüflerle yaşar. Hâlet Efendi ile tanışması -ki bu olay onun hayatının ana miğferini oluşturacaktır- bu tesadüflerin sadece bir tanesidir.

Hâlet Efendi'nin Rikâb-ı Hümâyün Kethüdalığı'na tayin edildikten sonra ona intisab ettiğini de Mihnet-Keşân'dan öğreniyoruz;

"Dedim ben bilir mi idim Hâlet'i
Nasib oldu bana bunca nimeti

Olunca gelip devlete kethüdâ
Adın bilmez idim bilir kim Hüdâ" (s.203)

Molla'nın Halet'le olan ülfeti, mihnetine sebep olacak olaylara zemin hazırlayacaktır. Zira Osmanlı İmparatorluğu'nu sarsan korkunç kaos, XVIII. yüzyıl sonu ve XIX. yüzyılın başlarında saray entrikaları ve iç isyanlarla iyice kendisini gösterir olmuştur. Bilhassa devrin en önemli olayı sayabileceğimiz **yenileşme hareketleri**, henüz rayına oturtulamamış, yenilik taraftarlarıyla bunları gereksiz görenler arasında amansız bir mücadeleye girilmiştir. Hâlet Efendi, yenileşme taraftarı değildir. Zeki, âlim, zarif bir devlet adamı olmasına karşılık aynı derecede de hasîs ve hesaplı bir kişiliğe sahiptir.¹³

Yenileşme hareketlerini önlemek ve muhaliflerini bertaraf etmek için zaman zaman devlet kademelerine işin ehli olmayan kendi cahil adamlarını yerleştirdiğini ve bunları koruduğunu, isyanları -malesef- teşvik ettiğini tarihler yazmaktadır.¹⁴

¹¹- İbnülemin Mahmut Kemal İnal, a.g.e., s.736

¹²- Ahmet Hamdi Tanpınar, İzzet Molla'nın Hâlet Efendi vasıtasıyla Sultan Mahmud'la tanışmasının doğru olmadığını iddia eder. Sebep olarak da Hazân-ı Asâr'daki "rüya" manzumesinde belirttiği gibi, Molla, Sultan Mahmud'u Vak'a-ı Hayriyye'den evvel, fakat Halet Efendi'nin akıbetinden epeyce sonra bir gece rüyasında gördüğünü, Sultan'ın kendisine "Henüz şahsen seninle tanışmadım ama şiirlerin ile aramızda ünsiyet vardır" diye iltifat ettiğini ve aynı olayın gerçekte iki yıl sonra 1242 senesi ramazanında, İzzet Molla arkadaşı Abdülhak Molla ile Ayasofya Camii'nde gezerken vukû bulduğunu söyler. (Ahmet Hamdi Tanpınar, a.g.e., s.89)

¹³- Bernard Lewis, a.g.e., s. 71, 105

Enver Ziya Karal, a.g.e., s.77, 111

¹⁴- Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, c.X, s.113; c.XII, s.55

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2000 10 (1)

Molla'nın Hâlet Efendi'ye yaklaşması, özellikle Düzoğlu Mezadı'nda Yahudi asıllı birinin yaptığı yolsuzluğu, Nâzır Osman Ağa ile Hâlet Efendi'ye haber verdiği olaydan ve Mihnet-Keşân'daki "usât-ı reâya edince zuhûr" ifadesinden anlaşılan 1821-1822 yılı isyanlarından sonra daha da artmıştır. İhbar olayında Yahudi ve ortağı Ahmet Ağa, Halet Efendi ile Osman Ağa'nın arasını açmayı başarırlar;

"Edip Ahmed Ağa ile ittifak
Yahudi bizi etti gamz ü nifak
(...)
Nice iftiralar edip nâzıra
Dürûğ etti bi'l-cümle hak hâzıra
(...)
Bozuşturdular anı merhum ile
(...)
Bu yolda telef oldu Osman Ağa" (Mihnet-Keşân, s.9,10)

Sonradan Osman Ağa "üç tuğ" alarak kendini kurtarır ve "Surre-i şehri-yâr'e emîn" tayin edilir; "O üç tuğla kendini etti halâs/ Bu bî-çâreye yoktu câ-yi menâs" (Mihnet-Keşân, s.10)

Bu sıralar, 1821-1822 isyanları da çıkmış ve Molla, kendini iyice yalnız hissetmeye başlamıştır. Mihnetine sebep olacak intisâb olayı, bu gelişmeleri takiben iyice perçinleşir ve Hâlet Efendi ile aralarında -sonuçta pek memnun olmayacağı dostlukları kurulmuş olur;

"Sebeb intisâbım olup Hâlet'e
Düşürdü felek böyle bir mihnete" (Mihnet-Keşân, s.10)

3- Bursa Müfettişliği ve Evliliği

İzzet Molla'nın zeki, nüktedan, zarif ve hoşsohbet kişiliği, kısa zamanda Halet Efendi ve saray çevresi meclislerinin aranan siması haline gelmesini sağlar. Böylece kendisine ikbal imkanlarının kapıları da aralanmaya başlar.

Şeyhülislam Salihzâde Es'ad Efendi'nin yardımıyla 1809 yılında Bursa'ya müfettiş tayin edilir.¹⁵

¹⁵- Fevziye Abdullah Tansel, a.g.e., s.1264-1267
- Harun Tolasa, a.g.e., s.47

Bu esnada Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın soyundan İsmail Mekki Bey'in kızı Hibbetullah hanımla evlenir. Bu evlilikten 4 erkek çocuk dünyaya gelir; Fuad, Reşad, Murad, Sedad. Bu çocuklardan birisi, Tanzimat dönemi meşhur devlet adamlarından Fuad Paşa'dır.

İzzet Molla'nın; "Budur İzzet'e çar bâğ ola şâd/ Fuad ü Reşâd ü Murâd ü Sedâd" mısralarıyla ifade ettiği bu dört evlat, isimleri dolayısıyla güzel bir fıkraya da konu olmuştur; Bir gün Sultan Mahmut, Molla'ya kaç evladı olduğunu ve isimlerini sorar. İsimlerin kafiyeli oluşu ve "dal" harfiyle bitmesi Sultan'ın da dikkatini çeker ve ona "Biri daha olursa ne tesmiye edersin?" diye sorduğunda Molla'dan "Allah'tan İmdâd"¹⁶ cevabını alır.

4- Galata Kadılığı

Molla, 1820 yılında Galata Kadısı olarak görevlendirilir. Halet Efendi'nin 1822 tarihinde Konya'ya sürülmesi ve orada öldürülmesi, kendisine yakın olanların felaketine sebep olmuş ise de, İzzet Molla'ya ilk anda herhangi bir zarar gelmemiştir.¹⁷

Fakat Molla'nın ihtiyatsızlığını "bir aile mirâsı"¹⁸ olarak gören Tanpınar ne kadar haklıdır. Zira, Osmanlı Devleti'nin yıkılış sürecinde, şahsî ve siyasî hırsların gemlediği insanların, her yönetim değişikliğinde ortalığı nasıl can pazarına dönüştürdüklerini bildiği halde, Molla'nın "Cihan hasmım olsa ferâğ eylemem/Yine tab'a nazmı yasağ eylemem" (M.K., s.11) demesi ve özellikle sarayın Halet Efendi'ye karşı tavrının açık ve net bir şekilde ortaya konduğu, hatta "Halet'in hal' edildiği" bir ortamda hâlâ; "Hâlet'in cânını Hak malını aldı mîrî/ Kaldı ehl-i hasede hâyeleriyle kîri"¹⁹ beytini tanzim etmesini başka türlü izah etmek pek mümkün değildir.

Oysa Rıfat Paşa'nın da söylediği gibi²⁰, "ikbal zamanlarında dil ve kalem ile cerh ettiği kimselerin fırsat bulunca intikam almaya kalkışacaklarını",

¹⁶- TOEM., nr. 43, 1332, s.287

¹⁷- Sadık Kemal Tural, "Mihnet-i Keşân'ın Yenileşme Tarihimizdeki Yeri", Türk Kültürü, S.163, Mayıs1976, s.432; Harun Tolasa, a.g.e., s.46

¹⁸- Ahmet Hamdi Tanpınar, a.g.e., s.89

¹⁹- İbnülemin Mahmut Kemal İnal, Molla'nın bu tavrını "Molla, tab'an şâir ve hezl ü mizaha mail idi. Uğradığı musibetler hep dilindendir. Hatta kendi bile "Düşük lisân belâsı ile âh u zâre biz" diyor ki söylediği sözlerin en doğrusu budur." (a.g.e., s.751) şeklinde kaydeder.

²⁰- a.g.e., s.752

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2000 10 (1)

kötülük etmeseler bile iyilik de yapmayacaklarını düşünmesi ve ona göre itiyatlı davranması gerekirdi. Kaldı ki, Hâlet Efendi'nin ölümünden hemen sonra böyle bir tavra girmesi, hâl-i hâzırdaki yönetimi elinde bulunduranları "ehl-i hased" diye nitelenmesi ve bunları Hâlet Efendi'nin "hâyeleriyle kîri" sözleriyle alaycı bir tarzda -güyâ-ödüllendirmesi; onun biraz fevrî, fakat en ümitsiz anlarda bile mizahı yakalayabilen keskin mizacını yansıttığı gibi, ona boşu boşuna yeni sıkıntıların kapısını açacak ve genç denecek bir yaşta (44) mihnet ve nekbet içinde dünyadan elini çekmesine sebep hadiselerin başlamasına da vesile olacaktır.

İzzet Molla'nın "sürgün" dönemindeki "ben" merkezli hikâyesini anlatan ve yenileşme tarihi açısından edebiyatımızın kendi içindeki kısmî bir tekamülünü yansıtan Mihnet-Keşân, aynı zamanda devrinin siyasî panoromasını da veren biyografik bir roman karakteri arzeder. Molla, bu eserde zamanına ait kargaşayı, Hâlet Efendi'ye yakınlığı dolayısıyla aleyhindeki çalışmalardan duyduğu iç tedirginliğini, mesnevi boyutlarını aşan bir tür 'anı roman' tarzında anlatır;

"Galata kazasında kadı idim
Ne sahib-adâlet ne zâlim idim

Edip dûdmân-ı kaza iltihâb
Tutuştı bizim dâmen-i intisâb

(...)

Kimi der ki dün ağzını yokladım
Bakayım ne dermiş deyü yokladım

(...)

Mecâliste nefyim hevâdis idi
Benim kıyl ü kâlim mebahis idi

Beş ay böyle etti zamanım mürûr
Bu pençe bana haylice verdi zûr

(...)

Kaçıp gittim İstavroz'a bir zamân
Yine kalmadı bildiğinden cihân

Sükût eyledim kahrı var dediler
Biraz söyledim zehri var dediler

Şaşırdım hülâsâ pes ü pîşimi
Bırdım Hudâ'ya bütün işimi" (M.K., s.8-9)

Molla, Galata Kadısı görevinde iken Hâlet Efendi'nin "hall" edilmesi, etrafta, yakında onun da sürgün ya da "hal" edileceği dedikodularının dolaşmasına vesile olur. Bütün bu olanları çâresiz bir şekilde seyreden Molla, büyük bir psikolojik baskı altına girer. Kendisini rahatlatmak için İstavroz'a gider ama bir türlü üzerine yönelmiş gazap hisminden kurtulamaz. Dostu Hâlet Efendi'nin başına gelecekleri önceden sezip onu kurtarmaya çalışmışsa da; "Yedim Hâlet'in nân-ı ihsânını/Çalıştım halâs etmeğe cânını" (M.K., s.9) bu gayret, kendi âkıbetini hazırlamaktan ve hızlandırmaktan başka bir işe yaramaz.

5- Keşân Sürgünü

"Eyledim Hâlet Efendi'ye dua nefyinde
Gayret-i nimeti terk et dedi ebnâ-yı zamân"

Hâlet Efendi vak'asıyla başına bir çorap örüleceğini anlayan Molla, dedikodulardan biraz olsun uzak kalabilmek için gittiği İstavroz'dan dönüşte, eniştesi Moralızâde Hamid Efendi'nin yanında bulunan ailesini görmek ve gece kalmak için -yanında şâir Nihad Bey olduğu halde- hamama gider. O sırada bir çavuş gelerek "Keşân'da ikâmete memur kılındığı"nı bildirir (15 Cumadelâhire 1238/ 1832).

Sürgün sebebi, Tarih-i Cevdet'te²¹ ve Molla'nın bacanağı Es'ad Efendi'nin gayr-i matbu' tarihinde²²; "Hâlet'in cânını Hak malını aldı mîrî/ Kaldı ehl-i hasede hâyeleriyle kîri" beyitini tanzim etmek, devrinin sadrazamı Hamdullah Paşa aleyhinde söz söylemek ve devlete karşı olmak iddiaları gösterilir.²³

²¹- Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, c.XII, s.67

²²- İbnülemin Mahmut Kemal İnal, a.g.e., s.738

²³- - Burada Keşân'a sürgün edilme sebeplerinden "devlete karşı olma" isnadı üzerinde durma ihtiyacı hissediyoruz. Diğer iddialar doğru olabilir. Zira, şair'e bir aile mirası olan "açık sözlülük" ve "çekinmeden konuşma itiyadı" bu tür fevri hareketlerde bulunmasına müsaittir. Fakat "devlete karşı olduğu" isnadı, olsa olsa kendi çıkarlarını devlet çıkarlarıyla karıştıran hasetçilerin uydurmasıdır.

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2000 10 (1)

Bu olay, Mihnet-Keşân'da "Zuhûr-ı Emr-i Aîl-şân be-Memuriyet-i Keşân" başlığı altında şöyle işlenir;

"Zuhûr eyledikte bizim kıyl u kâl
Binikiyüotuzsekiz idi sâl
(...)
Sitanbul'a geçmiş idim salı gün
Cihan görmesün anın emsâli gün

Enişte Efendi'de idi harem
Çocukları anda der idim görem

O şeb anda kalmağa cürm eyledim
Varıp doğru hamama azm eyledim

Nihad'ım yanımda beraber idi
Refikim fakat ol hünerver idi

Oturmuş idik sadr-ı germâbede
Bu ne kubbede koptu bir arbede
Süleymân-ı asrın gelip hüdhüdi
Başında fakat sorgucu yok idi

Çünkü İzzet Molla âlim, şâir ve oldukça cömert bir insan olmasının yanı sıra; uyanık, zeki ve sağduyu sahibi bir devlet adamı vasfına da sahiptir. Devrinin olayları karşısındaki tavrı, bu özelliklerini oldukça net bir şekilde yansıtmaktadır. Mihnet Keşân'da gördüğümüz;

"Değildi sözüm devlete itirâz
Edenler de varsa bula inkirâz" (s.11)

"Dedim anlara ömrünüz çok ola
Hıyanet eden devlete yok ola" (s.35)

"Çıkardım derûndan gam-ı gurbeti
Dedim Hak müebbet ede devleti" (s.197) gibi beyitlere ve h.1244 yılında Sultan Mahmut tarafından yaptırılan yangın kulesine yazdığı tarih manzûmezinde;
"Sanki tâk-ı çerhe yazdım İzzetâ tarihimi
Kıldı Han Mahmûd-u Adlî kulle-i vâlâ binâ" mısralarıyla tarih düşürüp yangın kulesinin câizesi olarak ihsan olunan beş keseyi Asâkir-i Mansûre-i Şâhâne'ye bağışlaması (İbnülemin Mahmut Kemal İnal, a.g.e., s.737, - Faruk Nişli, Keçecizâde İzzet Molla/ Hayatı,Eserleri, Edebî Şahsiyeti, Şöhreti, İst.Üniv.Mez.Tezi, İst.1945, s.5) ve 1827 yılı Rus harbi konusunda saraya sunduğu Lâyiha'da; onun ne kadar devleti düşünen geniş bir sağduyuya sahip olduğunu anlamak mümkündür.

Dedi emr eder padişah-ı cihan
Keşân'da ikamet ede bir zaman (M.K., s.121)

İzzet Molla, kendisine hamamda sürgün haberini getiren Çavuş'la birlikte, önceden hazırlanmış iki ata binip Keşân'a giderler. Bu mecburî ikame olayı, Mihnet-Keşân adlı eserde devrin ve devre ait olayların, panoramik bir şekilde romanlaşmasına vesile olacaktır.

Keşân'da bir yıl kalan Molla, dostlarının yardımı sayesinde; 16 Şubat 1824 tarihli bir fermanla affedilir ve İstanbul'a döner.

6- Keşân Dönüşü

Molla'nın Keşân mihnetinin sona ermesinde; İstanbul'daki dostlarının gayretlerini ve yine bunlar vasıtasıyla Sadrazam Gâlip Paşa'ya sunduğu;

"Sunup cihâne felek su yerine kâse-i şîr

Gam-ı hasedle karardı zemine ebr-i mutîr" (M.K., s.204) matlalı
kasidesinin etkisini de saymak mümkündür;

"Edip afvımı Sadr-ı âzâm rica
Şehinşân-ı devrâne almış dua

Buyurmuş ki sebili olsun küşâd
Derûnum gibi feth ola her bilâd
(...)
Edip ertesi emr-i âlî zuhûr
Devâceyn-i beyt eylemişler huzûr
(...)
Seher ki biri geldi gam-hâneme
Cevâhir nisâr etti virâneme" (M.K., s.208-209]

Mihnet-Keşân'da bu dönüş, oldukça sâde ve usta bir dille anlatılmaktadır. Keşân-İstanbul arasında gördüğü yerleri yine gerçekçi bir tarzda nakleder. Sırasıyla Ergene, Edirne, Havsa, Babaeski, Burgaz, Çorlu, Silivri, Küçükçekmece üzerinden İstanbul'a avdet eder;

"Binikiyüzotuzdokuz idi sâl

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2000 10 (1)

Resîd oldu encâma bu hasb u hâl" (M.K., s.222)

İstanbul'a varınca çok sevinir. Bir yıl öncesi ile, bir yıl sonraki halini mukayese eder ve oldukça memnûn kalır. Zirâ II. Mahmud'un gayretli çalışmalarıyla eşkiyâ ve fitne tedib edilmiş ve kısmî bir asayiş sağlanmıştır;

"Şehr-i İstanbul mu bu ya başka bir dünya mıdır
Yoksa evvel gördüğüm bir korkulu rü'ya mıdır

(...)

Pây-mâl olmuş idik sergerdân-ı fitneye

Kimse bilmezdi müderrîs mi ya bu molla mıdır

(...)

Eşkiyâyı öyle nâ-bûd eylemiş kim şemşîri

Fitne bilmez kendini peydâ vü nâ peydâ mıdır" (M.K.,s.223-224)

7- Yeni Görevleri

Muallim Naci, Esâmi'de İzet Molla hakkında bilgi verirken; "Galata mevleviyyetine nâil olduktan sonra Keşân'a nefyedildi. Avdetinde hayli makbûl olmuş idi"²⁴ der.

İzzet Molla, İstanbul'a dönüşte dostlarını ve tanıdıklarını ziyâret ederek ikbal şansını yeniden yakalamağa çalışır;

"Sitanbul'a oldum yalıdan revân
Ziyâret kılındı kibâr-ı zamân

Görüp her biri iltifata sezâ

Kimisi sevincinden etti bükâ'

Sitanbul'u geşt ettim akşama dek

Girip her kapıya öpüp el etek" (M.K., s.228)

İzzet Molla'nın bu yârân ve kendi deyimiyle "kibâr-ı zamân" ziyareti, onu hemen maksûduna vâsıl eder ve kendisine Mekke Pâyeliği verilir (h.1241/1825)

Keşân mâcerâsından bir hayli yorulmuş ve yıpranmış olarak dönen İzzet Molla, artık dost ve düşmandan ümidi kesip kendi haline kalmağa ve başını hâneye çekip dedikodulardan uzak durmağa niyetlidir. Üstelik "Çekip hânedi hırkaya başımı/ Ma'aşım ile bir edip aşımı" diye kendi kendine söz vermiştir.

²⁴- Muallim Naci, Esâmi, İstanbul 1306, s.216

Hicrî 1242/1826 tarihinde İstanbul Pâyeliği'ne ve Haremeyn müfettişliğine getirilir. Eski itibarına kısa zamanda yeniden kavuşan Molla, h. 4 Şâban 1243/ 21 Şubat 1827'de eyâletlerin tevzî defterlerine müfettiş tayin edilir²⁵. Fakat bu ikbal dönemi de fazla uzun sürmez. Aynı yıl Osmanlı-Rus savaşı çıkar. Savaşa taraftar olmaması ve bunu bir lâyhâ ile açıkça beyân etmesi ile Sivas'a sürülür.

8- Sivas'a Sürgün Edilmesi

Osmanlı İmparatorluğu'nun "Hasta Adam" tabiriyle masaya yatırılmak ve mirasının paylaşılmak istendiği bir dönemde yaşayan İzzet Molla, devrinin bütün kargaşasını ve hassasiyetini oldukça iyi anlayabilen sağduyu sahibi bir insandır.

Bu sıralar, iç isyanlar ve dış zorlamalarla İmparatorluk sürekli kan kaybetmektedir. Senelerden beri devam eden Yunan meselesi, Eflak, Boğdan ve Sırp imtiyazından dolayı Rusya, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir (1828).²⁶ Bâb-ı Meşihat'ta toplanan Meclis-i Umûmîde, buna karşılık olarak -küçük tavizlerle anlaşmak imkanı varken- harp kararı alır. İzzet Molla bu meclisin içindedir. Arkadaşlarıyla birlikte harbe taraftar olmadıkları halde meclisin umumî kararına uymak zorunda kalırlar.

Gerçekte bu dönem Osmanlı ordusu oldukça zayıftır. İki yıl önce yeniçeriler ortadan kaldırılmış (h.1241), fakat onun yerine henüz istenen düzeyde savaş gücü olan bir ordu kurulamamıştır. Navarin'de yakılan Osmanlı donanması yenilenemediğinden denizler savunmasız kalmıştır. Üstelik İngiltere ve Fransa ile ilişkilerin gergin olması yardım ve ihtiyat taleplerine imkan vermemektedir.²⁷

Rusya ile savaşa girmenin açık bir şekilde yenilgiyle sonuçlanacağını gören İzzet Molla ve arkadaşları, Meclis-i Umûmî'nin kararına karşılık, savaşın doğuracağı kötü sonuçları bir lâyiha şeklinde hazırlayıp saraya sunarlar.

²⁵- Lutfî, Tarih-i Lutfî, 1292, s.266

²⁶- Yılmaz Öztuna, Osmanlı Devleti Tarihi, c.I, İstanbul 1986, s.491

²⁷- E.Ziya Karal, a.g.e., s.150; Bernard Lewis. a.g.e., s.79-81

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2000 10 (1)

Devletin kendini yenilemediği için çok kötü bir durumda olduğunu, yeni ordunun henüz tam olarak kurumlaşmış modern silahlarla techiz edilmediği için "şer'-i cüziyi ihtiyâr eylemek" gerektiğini ve bu yüzden şimdilik Rusya ile yapılacak bir savaşın büyük felaketler getireceği belirtilen Lâyiha hadisesi, Lutfî Tarihi'nde şöyle nakledilir; "Her ne kadar Meclis-i Meşveret'te muharebe, taraf-ı ekseriyetle tasdik olunmuşsa da erbâb-ı meclisten Hekimbaşı Behçet Efendi ile ricalden bazıları ve bahusus ile İzzet Molla derûnî muhalefette bulunmuşlar, muzmerlerini izhâra ictihâr edemediklerinden İzzet Molla'yı önyak ederek Rusya ile muharebe açmanın mevsimi olmadığına ve Yunanistan'ın serbestiyetini kabul ile şerhlerin ehvenini ihtiyâr ederek şimdilik Devlet-i Aliyye nizâmat-ı askeriyye ve mesâlih-i mülkiyyesinin ikmâline sarf-ı nükûd u himmetle meşgul olması muvâfık-ı akl ü hikmet olduğuna dair kaleme aldığı Lâyiha'yı İzzet Molla Efendi makarr-ı mevkib-i hümâyun olan Rami Çiftliği Kışlası'nda daire-i hazret-i Padişâhîye gidip mabeyncilerden birinin vasıtasıyla huzûr-ı şâhâneye takdim eyledi"²⁸

Ahmet Atâ Bey'in, Hekimbaşı Behçet Efendi'den naklen Enderun Tarihi'nde belirttiğine göre de; "Muhaverenin mukaddimesi olan ilk meşverette Molla, bir defacık harb taraftarı iken, alim ve taallümde henüz pek maharet kesb edemeyen onbeş-yirmi tabur asâkir-i nizâmiye ile"²⁹ Rusya devleti'ne mukabele edemeyeceğini düşünerek ve bazı ukâlâ ile de müzâkere ederek "harbin sulha tahvilindeki hayır ve menfaati" gördüğünden böyle bir layihâ hazırlama ihtiyacı duymuştur.

Molla'nın Sivas'a sürgün edilmesine sebep olan bu Lâyiha, 6 Rebiülevvel 1244/ 16 Eylül 1828 tarihinde kaleme alınmıştır. Tarihçi Lutfî Efendi'nin "şâir için mezhep yok ya bu mecliste İzzet Molla böyle der. Sonra müstakil lâyiha ile bunun hilâfına gider ve Sivas'a kadar gider"³⁰ şeklindeki sözlerini gerçekçi bir değerlendirme olarak görmemek gerekir. Belki müşâvere meclisinde konuşamaması ve Lâyiha'yı Padişâh'a sunmadan önce bazı şahıslara okuyup çeşitli dedikodulara sebep olması, hata olarak kabul edilse bile, devrin şartları gözönüne alındığında Molla ve arkadaşlarına hak vermemek elde değildir. Zira, devletin en yüksek düzeydeki bir kurulu, harbe karşı genel bir kabul temayülü ile toplanmış ve sonuç önceden belli olmuş gibidir. Üstelik Keşân macerası, ona yeteri kadar "başını hırkaya çekme" tecrübesi de kazandırmıştır.

Devrinin gerçeğini çok iyi bilen İzzet Molla, bütün bunlara rağmen Lâyiha'sında; " Bir devlet beşyüz sene bir halde olmayacağı tevârih-aşiyân-ı

²⁸- Lutfî, a.g.e., s.292-293

²⁹ - İbnülemin M.K.İnal, a.g.e., s.740

³⁰- - Lutfî, a.g.e., s.293

eslâfa malumdur. Kâr-ı akl oldur ki, şer'i-i cüziyi ihtiyâr eyleyüp 'adâya mülâyemet ile kendi işine nizâm verip vakten min'el-evkat ahz-ı sâre dîde-dûz olmak iktizâ eder. Nemçe devleti ikibin seneden beri, bir kaç defa sûret-i inkirâza yüz tutmuş iken düşmene müdârâ ve tedbîr-i ashâb-ı akl ü dehâ ile tahlîs-i giribân eylemiştir. (...) İkiyüz senedir Devlet-i Aliyye memâlikine bakılmayup ve henüz asker tedârik kılınmayup tedârik olunduysa bile düşman askerine kıyâsen ekall-i kalîl olup teksir-i asâkir oluncaya dek sabr ü sükûn iktizâ ederdi."³¹ demek cesaretini göstermiş, sulh u salâhı cenge tercih ederek üzerine düşen tarihî uyarı görevini son anda da olsa - kendi mihneti pahasına- yapmaya çalışmıştır.

Sonuç olarak Lutfî Tarihi şu malumatı veriyor; "Meal-i lâyiha efkâr-ı şâhâne ve karar-ârâ-yı umumiyeye muhalif görüldüğünden bâis-i cûşiş- deryâ-yı pâdişahî olmağla hemen yevm-i mezkûrda mübâşire terfikan İzzet Molla Sivas'a ve lâyihanın muharriri Hacı Ömer Rasim Efendi Rodos'a nefy ve ilcâ kılındılar."³² Bu talihsiz "nefy" kararı maalesef Molla'nın son mihneti olacak ve haklı çıktığının resmen doğrulanmasını görmeden dünyadan göçüp gidecektir.

9- Ölümü

"Cenâb-ı Ademe bir de bana oldu bu âlemde
Nâim-i cenneti terk eyleyüp düşmek beyâbâne" (İ.Molla)

Eserlerinde devrinin ve hayatının panoromasını çizen bu içli ve nüktedan şairimiz, Sivas'a sürgün edilmekle kötü talihinin tokadını bir kez daha yemiş olur.

Bu sıralar maddî ve manevî pek çok sıkıntılar içinde olan İzzet Molla; Keşan'ın mihneti, İmparatorluğun bozulan devlet düzeni ve saray entrikaları yüzünden bir hayli yıpranmış ve özellikle son olarak haklı bulunduğu bir davadan ötürü Sivas'a sürgüne gönderilmesi, onu adeta bitirmiştir.

Mihnet çekmek hayatının kaderi haline gelen İzzet Molla, Sivas'ta iken Vali İsmail Paşa'nın kendisine ilgi göstermesiyle bir parça teselli bulur. Paşa'ya sunduğu bir kasidede bu memnuniyetini şöyle dile getirir;

³¹- Faruk Nişli, Keçecizade İzzet Molla/ Hayatı, Eserleri, Edebî Eserleri, Edebî Şahsiyeti-Şöhreti, İ.Ü. Mezuniyet tezi, İstanbul 1945, s.5

³²- Lutfî, a.g.e., s.293

"O dustûr u kerem mevfûre kat'a nisbetim yokken
Su'âl etti perişân hâtır-ı zârı vezîrâne
(...)
Husûsa zâtımı o asâf-ı ekrem kerem kıldı
Yine müstağrak oldum nimet-i sultân-ı devrâne"

Molla, bu son menfâsında çile doldururken, bir yandan da Rus Harbi'nin kötü sonuçları Ruslarla birlikte Sivas'a doğru ilerlemektedir. Layihâ'da ileri sürülen görüşlerin haklılığı artık anlaşılmaya başlanmış ise de Molla, yanılmış olmayı çok istemekte ve "Aman ya Rabbi, beni yalancı çıkar"³³ diye yakarmaktadır.

Harbin gidişi, kesin olarak İzzet Molla ve Layihâ'ya imza atan arkadaşlarını doğrular bir karakter kazanınca, Molla'nın mağduriyetini önlemek için, afvını bildirir bir ferman yazılıp Sivas'a gönderilir.

Ne yazık ki, geç kalan adâlet eli kendisine ulaşmadan iki saat kadar önce Molla hayata vedâ eder. (Ağustos 1829/ h.1245) Ferman, cenaze töreninde okunur ve göğsünün üzerine konularak defnedilir.

Ölümü üzerine Arif Hikmet şu beyitiyle tarih düşürmüştür;

"Kayd-ı târihi olup hüzn-âlûd
İzzet şâire de kıydı cihân" (1245)³⁴

İzzet Molla'nın ölüm sebepleri arasında çeşitli ve birbiriyle çelişen bilgiler vardır; Meselâ, Lutfî tarihinde "Bu sene (1245) kibâr-ı ilmiyyeden İzzet Molla, menfâsı olan Sivas'ta fücâeten vefat etmiştir."³⁵ derken Süreyyâ Bey, Sicill-i Osmanî'sinde "..244'de yani Rusya muharebesinin sulhla bertaraf edilmesi tarafında bulunduğu ve bu bâbda bir lâyiha dahi takdim ettiğine binaen Sivas'ta ikâmete memur oldu. 245'te kazaen vefat eyledi"ğini³⁶, İbnülemin Mahmut Kemal İnal "kalp sektesi"nden öldüğünü söyler.³⁷

³³- Faruk Nişli, a.g.e., s.18

³⁴- Arif Hikmet, Divân-ı Arif Hikmet, İstanbul 1283, s.236

³⁵- Lutfî, a.g.e., s.293

³⁶- Süreyya Bey, Sicill-i Osmanî, İstanbul, 1311, c.III, s.458

³⁷- İbnülemin M.K.İnal, a.g.e., s..746

Ziya Paşa Veraset Mektupları'nda³⁸, E.J.W. Gibb de A History Ottoman Poetry³⁹ adlı eserinde -halk arasındaki rivayetlerden hareketle- "ananevî fincan'dan kahve içerek öldüğü"nü iddia ederler.

Bu iddialardan ilki hariç, son üçünü doğru kabul etmek pek mümkün değildir. Zira Süreyya Bey, mezar taşıdaki kavuğun kırık olmasından böyle bir yoruma giderken, diğerleri de halk arasındaki -doğruluğundan şüphe edilebilecek- rivayetleri esas almışlardır. Oysa ki, eğer Molla böylesine ağır bir cezaya çarptırılıyorsa Sivas'a kadar gönderilmesine ve 9 ay bekletilmesine gerek görülmezdi. Kanaatimizce, Molla'nın ölümüne, oğlu Fuad Paşa'da da görülen kalp rahatsızlığı sebep olmuştur. Kısa fakat yoğun, çileli- mihnetli bir hayatın yükünü Molla'nın kalbi ancak 44 yıl çekebilmiştir.

10- Kabrinin İstanbul'a Nakli

II.Meşrutiyet'in ilanından sonra Sivas'a Vali olarak atanan Muammer Bey, İzzet Molla'nın medfun bulunduğu kabrinin üzerine bir park yapılmasını istemesi üzerine, Molla'nın torunu Reşat Bey, merhumun kabrini İstanbul'a getirterek; Avret Pazarı Canbaziye Mahallesi'nde Mustafa Bey Mescidi avlusunda bulunan babası Salih Efendi'nin yanına defneder. (h.1335/1916)⁴⁰

II- SANATI VE EDEBİ KİŞİLİĞİ

³⁸- İbnülemin M.K. İnal, a.g.e., s.746

³⁹- E.J.W. Gibb, A History Ottoman Poetry, London 1905, IV, p.312

⁴⁰- Bursalı Mehmet Tahir, Osmanlı Müellifleri, 1338, c.II, s.320; Bursalı Mehmet Tahir, Osmanlı Müellifleri ,c.II, (Hazırlayan:A.F.Yavuz, İ.Özen) İstanbul 1972, s.181-182; Fevziye Abdullah Tansel, a.g.e., s.1265

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2000 10 (1)

Osmanlı Devleti'nin siyasî hayatına paralel bir şekilde gelişen klasik divan şiiri, Kanunî Sultan Süleyman'dan sonra başlayan duraksama ve gerileme sürecine takılmadan -paralelliği bozarak- XVII. yüzyılda da ilerleyişini sürdürür. Cem Dilçin, siyasal ve toplumsal hayatın tersine cereyan eden bu vakayı, divan şiirinin "içine kapanık bir edebiyat" ürünü olmasına ve "yapısı gereği, yaşadığı gerçek hayatın dışında soyut ve kalıplaşmış bir kavramlar sistemine dayan"masına⁴¹ bağlar. Bu yüzden toplum hayatındaki çözülme ve dağılmanın edebiyat ve sanat faaliyetlerine yansması epey uzun bir zaman alır. XVIII. asrın başlarında Nedim, son çeyreğinde de Şeyh Galip kişisel şiir dehalarıyla yükselen sanatkarlardır. Bu yüzyıla her ne kadar "şiir ve şair asrı"⁴² dense de bu iki büyük üstadı geçebilecek kudrette kimse yetişmemiştir.

Nabi ve Nedim'in divan şiirine yeni bir canlılık ve dinamizm kazandırmak için; imaj, tem ve dil sahalarında açmak istedikleri yenilik çığrı ve bu yöndeki gayretleri, kendi devir ve eserlerinde başarı gösterirse de; onların muakkib ve mukallitleri olan Enderunlu Fazıl, Sümbülzâde Vehbi gibi şairlerde, kendini bir üst seviyeye eriştirecek ilhamı bulamayacağından eski gücünü ve cazibesini kaybetmeye başlar. Mazmunlarda ve hayallerdeki monotonluk, klişe söyleyişler; eski üstadların kötü birer taklidi olmaktan öteye geçemez.

Bu çözümlü o kadar mukadderdir ki, XVIII.asrın sonlarında yetişen ve sözü anlamda zirveye ulaştıran Şeyh Galip bile bu düşüşü önleyemez.

Böylece XIX. yüzyıl başlarında klasik divan şiiri, tam bir durgunluk ve "inhina" içine girer. Tanzimat dönemine kadar sürecek olan bu durgunluk ve bozulma, zaman zaman yeni arayışlara yönelen Enderunlu Vasıf ve Keçecizâde İzzet Molla'nın çalışmalarıyla aşılmaya çalışılsa da bu yönelme, dağınık ilhamları aşarak yeni bir hamle yaratacak güce erişemediğinden edebiyatımızı yeni şekil ve tür arayışlarına itecek ve Batı kaynaklı bir yeniden yapılanmayı gerekli hale getirecektir.

Şeyh Galip'ten sonra en usta şairler arasında sayılan İzzet Molla, geleneğin devamı olan eserlerinde, klasik şiirimizin kendi içinden tekamülünü ve değişimini müjdeler.

Özellikle Mihnet-Keşân adlı eserinde, alışılmış mesnevi geleneğinin sınırlarını ferdî intiba, serzeniş ve teessürlerin ifadesiyle bir hayli zorlamış ve

⁴¹-- Cem Dilçin, "Divan Şiirinde Gazel", Türk Dili (Türk Şiiri Özel Sayısı II -Divan Şiiri-) S. 415-416-417/ Temmuz-Ağustos- Eylül 1986, s.175

⁴²-- Sadettin Nüzhet Ergun, Tanzimat'a Kadar Türk Edebiyatı ve Nümuneleri, İstanbul 1931, s.486

hatta bu sınırları aşarak esere bir **anı roman** niteliği kazandırmıştır. Türk edebiyatında -Batılı anlamda roman türü gelmeden- insan psikolojisine kesin, net ve realist bir tavırla ilk yaklaşımın İzzet Molla'nın Mihnet-Keşân'ında görüldüğünü söylemek pek hatalı olmayacaktır. Yaşanan hayat, insanlar ve insanların birbirleriyle olan ilişkileri bütün canlılığı ile Mihnet-Keşân'ın konusu olmuştur. Bu bakımdan Tanpınar, Mihnet-Keşân'ı yaşanan hayata açılmış bir pencere olarak görür.⁴³

İzzet Molla'nın en karakteristik eserlerinden biri olan Mihnet -Keşân'da, şairin , sanatçı kişiliğinin odaklaştığı gözlenir. Klasik divan şiiri kültürüyle yetişmiş bir şairin, kendi portresini manzum anlatımın ve mesnevi geleneğinin sınırlarını, kurallarını aşarak çizmesi; Türk edebiyatında ilk defa görülebilen bir hadisedir. Mihnet- Keşân'da kendini tasvir ederken;

"Uzun boylu kûsec cesîm'ül- vücûd
Cihanda 'adilî 'adîm'ül- vücûd" (MK., s.17)

şeklinde bir beyanda bulunması, klasik edebiyatımız için oldukça yeni bir söyleyiş kabul edilebileceği gibi, Tanzimat'la başlatılan "yeni"lik vasfını, klasik şiirin kendi bünyesi içinde hazırlayan dâhilî bir tekâmül, olarak da adlandırmak yerinde olacaktır.

Mevlevî olan şâir, nüktedân cesur ve zarif mizacıyla melevvî enfûsiliğini birleştirmiş makus talihinin ona hazırladığı sıkıntılı hayatı hep bu mizaç arkasından, rindâne bir tevekküle seyreltmiştir.:

"Gerdûn sitem-i baht-ı siyeh etmeğe değmez
Billâh bu gam-hâne bir âh etmeğe değmez"

İzzet Molla, Gülşen-i 'Aşk ve Mihnet-Keşân adlı mesnevilerinde, klasik dış formlara bağlı olmakla birlikte, kahraman anlatıcı olarak⁴⁴ kendi varlığını daima hissettirmesi, manzara ve tip tasvirlerine ayrı bir önem vermesi ve sâde bir dille mahallî söyleyişlere yönelmesi bakımından ayrı bir değer taşımaktadır. Özellikle Mihnet-Keşân'da görülen manzara tasvirlerine realist bir mizacın hakimiyeti görülür. Meselâ, "Evsâf-ı Kasaba-ı Keşân" başlığı altında Keşân'dan bahsederken;

"Keşân şehri dağın kenârındadır

⁴³-- A.H.Tanpınar, a.g.e., s.92

⁴⁴- Şerif Aktaş, Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş, Ankara, 1984, s. 87-88

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2000 10 (1)

Bütün evleri seng-sârındadır

Otuzdan ziyâde değirmenleri
Yakın şehre tarla ve hırmenleri

Değirmenleri çünkü bâd-ı hevâ
N'ola olsa etmek de hasb ü rehâ

Değil aşık-âsâ yıkık hâneler
Konak adı var nice viraneler
Reh-i Hak'da etmiş gelip bî-riyâ
Büyük Câmîî İbn-i Hersek binâ

Beş-altı kadar var ufak mâbedi
Yok ikisinin minber ü mas'adı
(...)
Niçe çeşmeler var akar sû-be-sû
İçilmez değildir bayağıca su

Yigirmi kadar kahve dükkânı var
İçinde iki-üç fenâ hanı var" (MK., s. 44-45)

beyitleriyle, şehri meydana getiren farklı üniteleri, adeta resim çizer gibi ve sayısal değerlere bağlı kalarak saymaktadır; Keşan şehri dağın eteğinde taşlık bir alan üzerine kuruludur.. Tarla ve harmanları yakın olan bu şehrin otuzun üstünde değirmeni, yirmi kadar kahve dükkânı ve iki üç de fena hanı vardır. İbn-i Hersek'in inşa ettirdiği Büyük Camiî ve beş-altı kadar ufak mabedi bulunmaktadır; bu mabetlerden ikisinin minberi ve mas'adı yoktur. Evleri, çok yıkık, perişan değil ama bir çok virane de konak olarak adlandırılmaktadır vb. Klasik mesnevi geleneğinde bu özelliklere ancak ayrı ayrı eserlerde müstakil unsurlar olarak rastlanabilirdi. Sözelimi Sergüzeşt-namelerde; mekan unsuru sadece 'üzerinden geçilen bir yer' iken, Şehrengizlerde ise, 'görülen bir yer' şeklinde durgun ve vak'anın zuhuruna zemin hazırlayan diğer iki unsurla (zaman ve kişilerle) yeterince imtizacı sağlanamayan yalın bir mahal olarak karşımıza çıkar. Bu yüzden olay örgüsü içindeki işlevi en aza indirilmiş ve canlılığı kaybolmuştur. Oysa Mihnet-Keşan'da mekan, belli bir mizacın arkasından realist bir gözle görülmekte ve tecritten çok mimesis esasına bağlı bir şekilde kahramanların içinde buldukları değişik ruh hallerini de yansıtan bir işlevle sunulmaktadır (Mihnet-Keşan, s.28, 32-33, 45-46, 123-124)

Oldukça sâde bir dille eserlerini vücûda getiren İzzet Molla, zaman zaman halk söyleyişlerinden, deyîm ve atasözlerinden de istifade etmiş, böylece

konuşma dilinin canlılığını ve folklorik zenginliğini de şiirlerine kazandırmayı başarmıştır. Devriyle fazlaca uyuşmayan bu yöneliş, monotonlaşarak canlılığını yitirmekte olan klasik şiir anlayışının dar ve sınırlı saray çevresinden, daha zengin ve daha canlı olan geniş bir memleket halitasına, daha doğru bir ifâdeyle halk hayatına ve söyleyişine açılışının ilk ve dinamik hamleleri arasında sayılabilir.

Aşağıdaki örneklerde;

"Kimi der kim dün ağzımı kokladım
Bakayım ne dermiş deyü yokladım" (MK. s. 8)
"Darıldı bana gerçi ol küştenî
Kesildi ya yâri tenneni teni " (MK. s. 91)

Nigâh etmeyip hırtıma pırtıma
Vurup tekyeden postumu sırtıma " (MK. s. 123)

"Ahali yemişlerdi bil'it-tifâk
Tümler ile sirke ve sarmısak" (MK. s. 129)

"Eger olsa derler kelin merhemi
Sürer kendinin başına ol emi" (MK. s. 129)

"Sakın gelmesin terbiyemden acep
Edepsizden öğrenmelidir edep" (MK. s. 231)

beyitlerinde de görüldüğü gibi; "ağzımı koklamak, postu sırta vurmak, hırtına pırtına bakmamak" şeklindeki deyimler, günlük konuşma sentaksı içinde kullanılan "tenneni teni" gibi formel unsurlar, "Kelin merhemi olsa başına sürer, Edebi edepsizden öğren" türündeki atasözleri -ki bunların sayıları oldukça büyük bir yekûn tumaktadır- edebiyatımızda yeni ve mahalli/milli bir ifade tarzını arayışın belirtisi olarak değerlendirilebilir.

İzzet Molla, konuların yaşanan hayattan seçilmesi ve anlatımda sâde bir dilin kullanılmasıyla lirizminden hiç bir şey kaybetmez. Aksine daha candan ve daha samimi söyleyişlerle, mizacına ve seçtiği konulara uygun bir atmosfer yaratır:

"Bir yâre açtı sîneme kim yâre söylerim
Sabreylerim ne yâre ne ağyâre söylerim

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2000 10 (1)

(...)

Ateşli âh etme derim âh eder gönül
Sabrım yanarsa bir gün anı yâre söylerim"⁴⁵

"Dertten derde düşürdün beni de kendini de
Vermesin düşmânıma sen gibi Allah gönül"

(B. Efkâr'dan)

"Gönül dedikleri zâlim düşürdü derde bizi
Hudâ bilir ki ne senden bu gam ne bendendir"

"Yorulmaktır cihân-ı köhneyi tamire uğraşmak"

"Kepâze eyledim dünyâyı amma kalmadı kuvvet"

(B. Efkâr'dan)

"Bir sözün nezd-i Hak'da olmaz iki
Mihir birdir şafakda olmaz iki" (Güşen-i Aşk'tan)

"Yâ Rabb bana bî-vâsıta kıl rızkımı
Medh ü zemm etmekten kurtulayım kullarını"

(M. Keşân'dan)

Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür. Fakat Molla'nın diğer önemli özelliklerinden birisi de; en zor anlarında bile , "bir âh etmeğe değmez" olan hayatın komiğini yakalayabilmesidir. Keşân'a sürgün olarak gittiğinde, oradaki Bekçiyi ve Ergene Müftüsü'nü bu komik üslûbuyla anlatır; "Sıfat-ı Pâsbân-ı Bed-manzar u Bed-elhân" başlığı altında Bekçi'yi;

"Fakat geceler vardı bir pâsbân
Bed-elhân ü bed-sûret ü bed zamân

'Acep bekçi kim pâsbân-ı felek
Sadasın işittikçe ürmek gerek

(...)

Çomak kolları karnı güyâ dühül
'Ali zu'me el-bâtıl üstâad-ı gül

Çıkık göğsü mânende-i dümbebek
Sadâ herre ve kaz ile müşterek" (MK. s. 90)

⁴⁵- F. Nişli, a. g. e., s. 44-88

ve "Amed-i Müfti-i 'Ucûbe-i Ergene" başlığıyla Ergene Müftüsü'nü :

"İşitmiş idim Müfti-i Ergene
Kocalıkta benzer imiş ergene

Nasîb olmamış iltihâ sünneti
Civanlıkta kalmak imiş niyeti
Bölükbaşılar gibi başında şâl
Anınla edermiş setr-i kemâl

Sakalsızlığın fikr edip mû-be-mû
Cemâlin gönül eyledi arzû " MK. s. 91)

beyitlerinde olduğu gibi 'dümbelleğe benzer çıkık göğüsü, davul gibi öne sarkmış göbeği ve çomak kollarıyla "bed elhan ü bed suret" bir bekçi' ile 'yaşının ve mesleğinin gerektirdiği olgunluğunu taşımayan, gençliğe özentili, sakalsız ve başına bölükbaşılar misali şâl sarmış müftü'yü komik ve gerçekçi bir tarzda tasvir etmesi, İzzet Molla'nın devri için ne kadar yeni olduğunu gösterdiği gibi; zengin, nüktedân ve hayat dolu mizacını da gözler önüne sermiş olur.

Bütün bu tesbitlerimizi, şâir hakkında kısa ve genel değerlendirmelerde bulunmuş olan tezkireciler, edebiyat tarihçileri ve araştırmacılarının -ekseriya birbirinin tekrarı niteliğindeki - bilgileriyle karşılaştıralım;

Fatin

"Müşârünileyh akrân-ı nâdir bir şâir-i mâhir olup..."⁴⁶

Ziyâ Paşa

"Sınıf-ı müteahhirîne serdâr
'İzzet Molla o rind-i güftâr
Her yolda latîfdir beyânı"⁴⁷

⁴⁶- Fatin, Tezkire-i Fatin, 1271, s. 288

⁴⁷- Ziya Paşa, Harâbat , c. 1 (Mukaddime), s. 36

Muallim Nâci

"Nadir'ül vücûd bir şâir idi."⁴⁸

Süreyyâ Bey;

"Şâir-i mâhir, âlim, natûk, zarîf idi."⁴⁹

Bursalı Mehmet Tahir;

"Fazıl bir şâir-i belîğdir ki asrının reis'ül üdebası idi..."⁵⁰

Sâmi;

"Müteahhirîn-i şuara-yı Osmaniyye'nin en muntazamlarından olup (..) talâkat-ı lisân ile nükte-gûluğu ve zerâfet-i tab'ı hasebiyle pâdişâh-ı müşârünileyh nüdemâ ve müâhibîni zümresine dâhil idi."⁵¹

Bütün bunlardan hareketle; İzzet Molla'nın sanatı ve edebi kişiliği üzerine şunları söyleyebiliriz;

1- İzzet Molla, 18. ve 19. yüzyıllarda eski canlılığını ve ifade kudretini kaybetmiş olan klasik şiirimiz için; yine bu şiirin dahili bir tekâmülü sayılabilecek yeni ilhamların ve yeni söyleyişlerin kapısını zorlamış ve bunda kısmen de olsa başarılı olmuş bir şairimizdir.

2- Klasik şiirimizde, mazmunlar ve benzetmeler arkasına gizlenen "ben" unusurunu ön plana çıkarmış, hatta onu tasvir ederek kişileştirmiştir. Böylece klasik edebiyattan yeni dönem Türk edebiyatına (Tanzimat dönemi Türk edebiyatı) geçişte bir köprü vazifesi görmüştür.

3- Manzara ve insan tasvirlerinde yansıtma (mimesis) tarzını kullanmış, gerçekçi bir mekan peyzajı ve insan portresi çizimiyle devri ve mesnevi türü için yeni bir oluş hamlesi sayılabilecek yeniliğin öncüsü olmuştur.

⁴⁸- Muallim Naci, a. g. e., s. 216

⁴⁹- Süreyyâ Bey, a. g. e., s. 458

⁵⁰- Bursalı Mehmet Tahir, a. g. e., s. 320

⁵¹- Sâmi, Kâmus'ul-A'lâm, c.IV, 1311, s. 3149

4- Yaşanan hayattan, hatta kendi hayatından esere aktardığı olayları; sade bir dille anlatmış, günlük konuşma ve halk söyleyişlerine de yer vererek anlatımı sürekli canlı tutmayı başarmıştır. Böylece, -bilinçli bir şekilde yapmadığından kendisi de farkında olmadan- mahallilileşme ve millileşmenin dönemindeki en iyi temsilcisi olmuştur. Bu yönüyle Mihnet-Keşan, mesnevi ile roman arasındaki niteliksel mesafeleri yakınlaştıran bir işlev üstlenmiştir.

5- Mevlevîlik yönü de olan şair, nüktedan, cesur ve zarif mizacıyla mevlvî enfüsiliğini iyi bir terkip halinde birleştirmiş, hayatı ve olayları hep bu rindane mizaç arkasından tevekkülle seyretmiştir. En kötü şartlarda bile, onu, büyük bir tevekkül içinde ve çevresindeki felaketleri komikleştirerek sevmeye çalışan bir çocuk kayıtsızlığında buluruz.

6- Dili kullanırken ferdi tasarrufta bulunduğundan, özellikle mesnevilerinde kendine mahsus sade ve yersiz bezemelerden uzak bir üslup oluşturduğu hemen göze çarpar.

7- Klasik şiirin dış formuna sadakatle bağlı olduğu halde iç formun düzenlenmesinde ve içeriğin işlenmesinde klasik yapıya çok fazla bağlı değildir. Gözlemci-gerçekçi kişi ve mekan tasvirleri ile mekan insan eyitişimi hakkındaki karşılıklı etkileşimi yakalaması, İzzet Molla'nın kendine mahsus özgünlüğünü yansıtan özellikleri arasında sayılabilir.

8- Aruz ölçüsünü, şiirlerinde - en Türkçe söyleyişlerinde bile - başarıyla kullanabilmiştir.

9- Bütün bunlara rağmen, devrinin bütün kargaşasını ruhunda yaşayan İzzet Molla, çok yönlü kişiliği ve erken denecek bir yaşta (45) hayata veda etmesi yüzünden devri için yeni sayılabilecek ilhamları, çığır açabilecek bir hamleye dönüştüremez. Fakat onunla bireyin iç dünyasına açılan pencereden, daha sonra gelecek Tanzimat nesli sanatkârları, insanı "birey" olarak görmeyi ve keşfetmeyi başaracaklardır.